

37
В 53

**ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ**

“ЛЮДИНА: МОВА, КУЛЬТУРА, ПІЗНАННЯ”

Том 16

4. Выготский Л.С. Лекции по психологии. – СПб., Союз, 1999. – 144 с.
5. Гишинский Я.И. Девиантное поведение молодежи // Социология молодежи. – СПб., СПбГУ, 1996. – С. 279-331.
6. Гишинский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // Социс. – 1991. - №4. – С. 72-78.
7. Личко А.Е. Подростковая психиатрия. – Л., 1979.
8. Личко А.Е., Битенский В.С. Подростковая наркология: Руководство. –Л., Медицина, 1991. – 304 с.
9. Лобанова А.С., Кучерявенко Л.В. Наркофон промислового регіону: соціологічний вимір. – Д., Грані. - №3, 2007.
10. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. – М., Академия, 1999. – 456 с.
11. Підліток у великому місті: фактори та механізми соціалізації / Під ред. Л.Г.Сокурянської. – Харків, Вид. центр Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2000. – С. 140-177.
12. Фрейд З. "Я" и "Оно". – М., 1996.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М.: Наука, 1996. – 350 с.

Н.М. ТОКАРЕВА, О.О. МЕЛАЩУК

м. Кривий Ріг, Україна

УДК 316.6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ДЕСТРУКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

The article deals with the analysis of some problems in concerning social-and-psychological determination of a person's destructive behaviour in the world undergoing constant change.

Стаття посвячена аналізу проблем соціально-психологічної детермінації деструктивного поведіння людини в змінюючому світі.

Стаття присвячена аналізу проблем соціально-психологічної детермінації деструктивної поведінки особистості у змінному світі.

В умовах системних змін у сучасному суспільстві, спричинених необхідністю модернізації та гуманізації соціальної взаємодії, докорінно змінюється соціальна ситуація розвитку особистості, що значною мірою обумовлює збільшення деструктивних переживань і девіації у поведінці людини. Необхідність корегування моделей поведінки особистості в ситуації системних змін вимагає комплексного аналізу механізмів соціалізації і зокрема соціально-психологічних детермінант моделювання життєвих сценаріїв особистості. Особливої значимості в цьому контексті набувають соціально-психологічні аспекти самовизначення суб'єкта, формування його особистісних форматів інтегративної Я – концепції.

Актуальність ситуаційного аналізу поведінки стимулюється, перш за все, запитом практики, прагненням пояснити труднощі існування людини у змінному соціальному середовищі.

В багаторівневому, суперечливому процесі пристосування людини до змінних умов існування внутрішньоособистісні когнітивно-інформаційні процеси не є основними детермінантами, а діють згідно із соціальним нормативним контекстом. Наше «Я» конструюється і модифікується в соціальних умовах, змінюється залежно від соціального контексту і власної ідентичності, від соціального середовища залежать наші установки і поведінка.

Самовизначення особистості відбувається під закономірним, але не завжди усвідомлюваним нею впливом соціального значимого оточення (реалізуються основні модальності соціального впливу) в результаті комунікативного моделювання особистісних конструктів. Комунікативне програмування особистісних конструктів передбачає вибір найбільш сприятливих суб'єктивно валідних форматів (формат – це найбільш адекватний каналу комунікації та очікуванням соціуму тип поведінки особистості), що забезпечують ефективність функціонування людини у певних умовах буття. В цьому плані цікавим є досвід західноєвропейської соціальної психології і зокрема дослідження соціальних психологів Оксфордського університету під керівництвом М. Argyle, які соціальну ситуацію розглядають як природний фрагмент соціального життя, що визначається включеними у нього людьми, місцем дії і характером розгортаних дій чи діяльності (Цит. за 4, с.284 – 285). Узгодження означених елементів і визначає конструктивність (нормативність) чи деструктивність (девіації) життєвого сценарію особистості.

Згідно із теоретичними положеннями J. Kulka до критеріїв нормативності особистості можна віднести наступні:

- Суб'єктивну задоволеність,
- Ідентичність,
- Інтегральність, цілісність, що набувається у період тривалої соціалізації,
- Автономність (незалежність), типову для гармонійного дорослого,
- Адекватність сприймання реальності,
- Адекватне самопізнання, самопереживання і самооцінка,
- Толерантність до фрустрації,
- Резистентність щодо стресу,
- Соціальна адаптація
- Оптимальне самоствердження (Цит. за 3, с. 203).

Сформованість даних ознак особистості передбачає високий рівень розвитку самосвідомості, гармонійність особистісних структур, цілісність і самостійність світогляду. Проте не кожна особистість може бути відзначена як зріла. Значна кількість людей у ситуації невизначеного майбутнього втрачає сенс життя, обираючи неконструктивні моделі поведінки, зокрема виявляючи залежність від зовнішніх соціально-психологічних детермінант.

Нестабільність життя людини у системі трансформацій сучасного суспільства обумовлює поширення не лише хімічних, але й субстанціональних залежностей (віртуальна аддикція, культизм, економічна залежність, гемблінг тощо). Ця тенденція пов'язана із рівнем розвитку цивілізації: сучасне активне, насичене життя висуває надзвичайно високі вимоги до людини, обумовлюючи високу конкуренцію життєвих сценаріїв. Реальність сучасної людини – найбільш сприятливе середовище для розвитку залежностей. Все навколо людини закликає її підкорити своє життя споживанню, задоволенням. Привабливі мішені, створені рекламою, пропагандують нав'язані цілі, легалізуючи залежний шлях життя. Адже шлях залежностей – це шлях пошуку зовнішнього комфорту, відволікання від себе і зачарування зовнішніми речами (1, с.23 - 24).

Під залежністю традиційно розуміють таку форму існування, при якій людина, сприймаючи реальність як дискомфортну, уникає її, замість того, щоб спробувати її змінити (1, с. 20). Залежна поведінка спрямована на пошук особливої, «ідеальної» реальності, що є деструктивною за своєю сутністю. Людина, наслідуючи інших або за інерцією повсякденного життя, певною мірою прагне уникнення від проблем і тривог реального світу, занурюючись у ілюзію штучно створеного комфорту.

В процесі соціалізації особистість постає перед необхідністю розвитку власних здібностей, що є передумовою самореалізації у соціумі. Це потребує значних зусиль. Недостатня толерантність до фрустрації спричиняє пошук більш легких шляхів, що забезпечують досягнення мети без подолання труднощів або й взагалі змінюють суб'єктивну реальність людини на штучний ілюзорний світ, що починає сприйматися як реальність. Привабливість і бажаність штучної реальності обумовлені тим, що існування в ній позбавляє від внутрішнього дискомфорту і не потребує зусиль самовдосконалення. Ціною подібного комфорту є необхідність підпорядкувати своє життя хибній меті. Людина намагається реалізувати себе у чужому світі, відповідно до хибних цілей ілюзорної реальності.

Проте кожна людина має вибір, що й визначає життєвий сценарій особистості. Вибір, підпорядкований внутрішнім цілям особистості, сприяє її самореалізації, робить людину внутрішньо цілісною, гар-

монійною, наповнює її життя силою і смислом. Зовнішньо детермінований, нав'язаний вибір людини обмежений умовами існування певної реальності, що, у свою чергу, звужує і викривляє моделі поведінки, думки і почуття особистості, формуючи залежність. Таким чином, залежність – це нездоланна, неконтрольована, надмірна підпорядкованість свого вибору зовнішній хибній меті, що супроводжується повною неможливістю і вираженим дискомфортом вибору власних цілей, їх прогресуючим забуттям (1, с. 18). Залежність – це будь-яка форма обмеження вибору людини (1, с. 17), що є джерелом багатьох життєвих катастроф.

Відмовляючись від вільного вибору, людина позбавляється внутрішньої свободи. Стосунки із соціумом набувають характеру маніпуляцій. Людина звикаючи імітувати життя, шукає способи приховати дискомфорт і спровокувати позитивні емоції. І лише тоді, коли людина знаходить компенсаторний механізм, залежність виявляється назовні, демонструючи спосіб, яким особа прагне підтримати обмеженість свого вибору і штучну реальність буття. Замінник цілі може бути наркотичним, накопичувальним, ігровим, сексуальним, релігійним тощо.

Варіант «камуфляжу» власної дифузності суб'єкта залежить від зовнішніх обставин і від особливостей внутрішнього світу людини.

Основними критеріями залежної особистості є

- Прагнення відмовитися від відповідальності за прийняті рішення;
- Перевага думок інших перед власною оцінкою подій;
- Страх відторгнення, відчуття спустошеності і безпорадності на самоті (1, с.33).

На фоні залежності життєвих сценаріїв особистості, «втечі від свободи», виявляються чисельні девіації, що провокують і злочинність. Аналіз соціального паспорту 477 злочинців, що підлягають кримінальній відповідальності згідно із карним кодексом України, дозволяє підтвердити викладені вище теоретичні положення (табл. № 1).

Таблиця № 1

Соціальний паспорт респондентів

Стать		Сімейний стан: одружені (заміжні)	Працевлаштованість	Тип здійсненого злочину		
Чол.	Жін.			У сфері оборонення наркотичних засобів	Проти власності	Проти життя і здоров'я особи
78%	22%	17%	27%	35%	30%	12%

Зокрема, серед правопорушників більше представників чоловічої статі, яким притаманне зсунення до ризику у прийнятті рішень. Крім того, у життєвих сценаріях чоловіків більше виявляються егоцентричні тенденції досягнення успіху, тоді як жінки більш орієнтовані на родинні стосунки при моделюванні життєвих позицій. Соціальні стереотипи успішних життєвих сценаріїв у більшості респондентів не реалізовані: 83% не мають сім'ї, 73% не працюють. Тому самореалізація даних суб'єктів у родині та у формуванні кар'єри неможливі, що значно звужує цільові установки у їх поведінці, концентруючи зусилля лише на егоїстичних прагненнях.

Дисоціація внутрішньої реальності, ізольованість від широкого спектру соціального життя спричиняє необхідність створення штучної реальності, заповнення порожнечі повсякденного існування, що й призводить до виявлення злочинних намірів. Переважна кількість злочинів пов'язана із оберненням наркотичних засобів (детерміновані хімічною залежністю або забезпеченням попиту залежних суб'єктів). В умовах регламентованого існування технократичної цивілізації з її неконтрольованим культом споживання виявляється і економічна залежність (30% злочинів здійснені проти власності), що пояснюється прагненням отримати матеріальні статки без значимих зусиль. Ілюзія всездозволеності спричиняє також і злочини проти життя і здоров'я особи (12%). Таким чином, використання втечі до штучної реальності як основного методу вирішення особистісних проблем є основним захисним механізмом людини у змінному середовищі, що й обумовлює високий рівень злочинності у нестабільному суспільстві періоду реформацій.

«Тунельне» сприймання життя, вузькість і вибірковість світогляду, нерозуміння потенційних можливостей раціональних способів моделювання власного життя серед респондентів пояснюється тим, що більшість злочинців мають середню і середню спеціальну освіту (табл. № 2).

Таблиця №2

Рівень освіти респондентів

Вибірка	Освіта					
	Вища	Неповна вища	Середньо спеціальна	Середньо технічна	Середня	Неповна середня
Загальна кількість/ вік	7%	3%	41%	13%	33%	3%
51% / до 30 років	5%	3%	16%	6%	15%	3%
48% / до 60 років	2%	-	25%	7%	18%	-

Це значною мірою обмежує процес цілепокладання у формуванні життєвих сценаріїв, а отже ускладнює процес самовдосконалення. Труднощі усвідомлення механізмів саморозвитку на підставі внутрішньо значимої детермінації і некритичності мислення спричиняє актуалізацію зовнішніх детермінант адаптації до змінних умов існування, виявлення деструктивного конформізму, що створює передумови для формування неадекватних особистісним потребам моделей поведінки.

Існування вікових варіацій девіантної поведінки відображує наявність стійких відмінностей психології людей різного віку, а отже ціннісно-мотиваційної специфічності (табл.№ 3). У віковій психології визнається, що психологія підлітка визначається прагненням бути задоволеним власною зовнішністю і мати можливість спілкуватися із однолітками, психологія зрілої людини характеризується ціннісною орієнтацією на такі соціально значимі сторони життя, як престиж, авторитет, імідж, реноме, репутація, фінансовий і родинний добробут, а психологія людини похилого віку базується на значимості самого життя (у першу чергу його тривалості і безтурботності). З цього витікає, що девіантні форми поведінки можуть стосуватися найбільш суттєвих і ціннісних сторін життєдіяльності і можуть спостерігатися їх вікові варіанти (3, С.203.).

Таблиця № 3.

Вікова динаміка типів злочинів

Вік респондентів	Тип здійсненого злочину		
	У сфері оборонення наркотичних засобів	Проти власності	Проти життя і здоров'я особи
Від 18 до 30 років	25%	44, 7%	14,9%
Від 30 до 60 років	50%	19%	5,7%

Аналіз результатів дослідження підтверджує дану тезу. Серед респондентів зрілого віку, чий ціннісні пріоритети формувалися до етапу реформування суспільства, домінують злочини, пов'язані зі сферою оборонення наркотичних засобів. Це може бути пояснено неспроможністю даної категорії людей переорієнтуватися у змінному середовищі і досягти соціально значимої позиції у житті, що й обумовлює прагнення зануритися у ілюзорний світ наркотичного сп'яніння. Визнання цінності споживацьких інтересів за рахунок зниження пріоритетності духовної культури людства у період трансформацій технократичного суспільства обумовлює зростання кількості злочинів проти власності і проти життя і здоров'я особи серед молоді.

Узагальнюючи, слід зазначити, що особистісний формат життєвого сценарію можна розглядати не як виявлення сукупності незмінних рис людини, а як реалізацію індивідуальних можливостей активності суб'єкта у певному культурно-смысловому просторі. Ці потенційні можливості змінюються протягом життя і визначаються специфікою особистісних конструктів та соціально-психологічних детермінант розвитку. А отже на них можна впливати шляхом комунікативного програмування, соціально-психологічної стимуляції окремих складових особистісних конструктів, що обумовлюють виникнення особистісно значимих цілей і установок. Суб'єктивна значимість життєтворчості знижує імовірність створення ілюзорної штучної реальності, що провокує деструктивні прояви поведінки. Адекватна соціально-психологічна детермінація адаптивних механізмів саморозвитку особистості навіть в умовах суспільної невизначеності забезпечить відмову від шаблонних захисних реакцій і прийняття креативних моделей гнучкої поведінки на шляху саморегуляції життєвого сценарію.

Список використаних джерел

1. Котляров А.В. Другие наркотики, или Homo Addictus: Человек зависимый. – М.: Психотерапия, 2006. – 480с.
2. Коржова Е.Ю. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций: Методическое пособие. / Под ред. Л.Ф.Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – 109с.
3. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: Учебн. Пособ. – М.: МЕДпресс, 2001. – 432с.
4. Шихерев П.Н. Современная социальная психология. – М.: ИП РАН; КСП +; Академический Проект, 1999. – 448с.